

2/54

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

FEBRUARI
1954

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

27e JAARGANG
Nº 2

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 6¹, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

ALGEMENE VERGADERING

Het bestuur van de vereniging „Oud-Utrecht” roept de leden op tot bijwoning van de algemene ledenvergadering op *Vrijdag 26 Februari* a.s., des avonds te *half acht* in het *Universiteitshuis*, Lepelenburg 1, Utrecht.

Agenda:

1. Opening.
2. Notulen van de algemene ledenvergadering van 12 Febr. 1953.
3. Verslag van de secretaris over 1953.
4. Rekening en verantwoording van de penningmeester over 1953 met verslag van de kascommissie; afboeking nadelig saldo.
5. Verkiezing van de periodiek aftredende bestuursleden, de heren drs M. N. Acket, mr J. F. H. Bosch, mr J. W. C. van van Campen en H. de Jong. Zij, die deze herverkiezing niet ondersteunen, worden verzocht hiervan onder opgave van de namen van door hen voor te stellen kandidaten bericht te zenden aan de secretaris, Nieuwe Gracht 133, Utrecht.
6. Benoeming leden kascommissie.
7. Bespreking plannen komende seizoen.
8. Mededeling van bestuursbesluiten.
9. Rondvraag.
10. Sluiting.

Na afloop van de vergadering (ongeveer *half negen*), zal *dr P. J. Meertens* te Amsterdam een lezing houden over veldnamen.

Namens het bestuur:

Ir J. D. M. BARDET, voorzitter.

Mr N. B. TEN BOKKEL HUININK, secretaris.

CAUSERIE OVER DE GEERTEKERK

Op Zondag 21 Februari a.s. zal ir J. D. M. Bardet, voorzitter van „Oud-Utrecht”, voor de radio een causerie over de Geertekerk houden en wel in de rubriek „Van het kerkelijk erf”, van de V.P.R.O., 's middags van 17.20 tot 17.30 uur.

EEN GEEMANCIPEERDE VROUW.

Bij velen is nog min of meer levend de herinnering aan Dr Aletta Jacobs als voorvechtster van de vermeerdering der rechten van de vrouw, als strijdbare persoonlijkheid tegen de achterstelling van de vrouw bij den man. Dat er vroeger vrouwen waren (en ook nu nog vrouwen zijn), die een vooraanstaande plaats in het staats- en het maatschappelijk leven innamen, is bekend genoeg. Maar die bekendheid dankten zij dan toch meestal aan den stand, waartoe zij krachtens geboorte behoorden, en waardoor zij in staat waren bijzondere invloed uit te oefenen, en haar krachten te ontplooiën.

Het is niet mijn bedoeling namen te noemen: ik zou mij dan moeten bepalen tot de overbodige vermelding van de namen van haar, die toch al algemeen bekend zijn. Maar ik wil door een enkel voorbeeld aantonen, dat er toch ook in de gewone burgerlijke kringen wel vrouwen gevonden werden, aan wie men een belangrijk vertrouwen durfde schenken.

In 1685 (of 1686) werd zekere Johan van der Luffel burger van Utrecht. Blijkens de na te noemen akte oefende hij het koopmansbedrijf uit. Op 5 Augustus 1706 overleed zijn vrouw. Zij liet volgens den aanbrenge meerderjarige kinderen na. Hij zal dus toen, zoo hij al niet tot de ouderen gerekend mocht worden, toch wel ver in den middelbaren leeftijd geweest zijn. Den 21en Augustus d.a.v. verscheen hij ten kantore van den notaris A. Duerkant en passeerde daar een akte, waarbij hij verklaarde „magtig te maken Anna Keyzers, *sijne reysende maagd*, omme uyt de naam ende van wegen hem, comparant, waer te nemen soodanige coopmanschappen, als hij buyten dese stadt en provintie op de respective jaarmerkten als anders voorhanden heeft” en dat niet alleen. Hij gaf haar ook machtiging „penningen te ontfangen, quitantie te passeren, met allen ende ygelijk te reekenen, liquideren en sluyten” en bovendien „uyt nood, middelen van regten te mogen gebruyken en voorts generalijk te doen, handelen en verrigten, tgeene den comparant, selfs present sijne, eenigsints soude konnen ofte mogen doen”.

Uit de bewoordingen dezer volmacht blijkt duidelijk, dat Anna Keyzers hem al eenigen tijd als reizigster gediend moet hebben. Bovendien, dat hij marktkoopman was, en de jaarmarkten in verscheidene plaatsen bezocht. En eindelijk, dat hij haar een onbegrensd vertrouwen schonk.

K.

TENTOONSTELLING METEOROLOGIE.

Hoewel het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut geheel los staat van de utrechtse universiteit, is er toch alle aanleiding de oprichting van het instituut in 1854 met een kleine tentoonstelling in het Universiteitsmuseum te herdenken.

Immers de beoefening der meteorologie in Nederland is van veel ouder datum dan 1854. Reeds in 1728 verrichtte de utrechtse hoogleraar in de natuur- en sterrenkunde Petrus van Musschenbroek de eerste en systematische reeks meteorologische waarnemingen, welke hij in 1729 onder de titel „Ephemerides meteorologicae Ultrajectinae” als aanhangsel in zijn boek „De Magnete etc.” publiceerde en wel gedeeltelijk in de vorm van een grafische voorstelling. Dit was, voor zover bekend, de eerste keer dat een grafische voorstelling in een wetenschappelijke publicatie gebruikt werd. Ook in de door Petrus van Musschenbroek geschreven boeken over de experimentele natuurkunde zijn vele pagina's aan de meteorologie gewijd, wel een bewijs hoezeer deze tak van wetenschap hem ter harte ging.

Ook door de latere utrechtse hoogleraren G. Moll (1812—1838) en R. van Rees (1838—1867) werden verscheidene meteorologische (maar niet systematische) waarnemingen gedaan en het is waarschijnlijk dat Buys Ballots liefde voor de meteorologie ontwaakt is, toen hij zijn leermeester R. van Rees bij meteorologische waarnemingen assisteerde.

Na de oprichting van het K.M.N.I. in 1854 werden geen meteorologische waarnemingen meer aan de Universiteit gedaan; zoals reeds gezegd, staat het K.N.M.I. geheel los van de Universiteit, behalve dan dat verscheidene (hoofd-)directeuren tevens als hoogleraar aan de Universiteit verbonden waren en zijn. De in een van de kamers van het Universiteitsmuseum ingerichte tentoonstelling omvat dan ook uitsluitend instrumenten van vóór 1854, dus van vóór de oprichting van het K.N.M.I.

Ze omhelst o.m. oude thermometers (waaronder één gesigneerd G. D. Fahrenheit), barometers, windmeters, vochtigheidsmeters, stralingsmeters, magnetische en elektrische apparaten, toestellen om de werking van bliksemafleiders te verklaren enz. Verder natuurlijk de bovenvermelde „Ephemerides” van Van Musschenbroek en enkele herinneringen aan Buys Ballot en het instituut, toen het nog op Sonnenborgh in Utrecht gevestigd was. Het instituut is namelijk oorspronkelijk tegelijk met de Sterrenwacht op Sonnenborgh gesticht; dit achtte Buys Ballot gewenst om nauwe samenwerking tussen beide inrichtingen mogelijk te maken, ten einde de invloed van zon, maan en sterren op het weer nauwkeurig te kunnen nagaan. Eerst in 1897, dus na de dood van Buys Ballot (1890) werd het instituut naar De Bilt overgebracht.

De tentoonstelling in het Universiteitsmuseum is gedurende de maanden Februari en Maart op de gewone openstellingstijden van het museum (Maan- en Donderdagmiddag, benevens de eerste Zaterdagmiddag van de maand van 14—17 uur en de derde Dinsdagavond van de maand van 20—22 uur, bovendien desgewenst voor groepen op aanvraag ook op andere tijden) voor het publiek geopend.

BOEKAANKONDIGING

A. J. van de Ven, J. W. C. van Campen en L. S. Meihuizen:
Utrechtse Archieven.

... "Deze schatten mogen dan al minder in het oog lopen dan b.v. de oude gebouwen, die uit vroegere tijd tot ons gekomen zijn, en op het eerste gezicht misschien ook minder indruk maken dan de oude kunstschaten, die bewaard zijn gebleven, ook zij tonen aan, hoezeer wij met vele banden aan het voorgeslacht verbonden zijn. En al bouwt een volk, dat leeft ook aan zijn toekomst, het is aan zich zelf verplicht nu en dan om te zien, ten einde uit de lessen van het verleden lering te trekken en dit doende tevens nieuwe krachten te verzamelen."

Bovenstaande woorden schreef dr A. J. van de Ven, Rijksarchivaris in Utrecht in het boekje over de utrechtse archieven, dat verscheen ter gelegenheid van de tentoonstelling betreffende deze archieven, welke van eind October tot begin December 1953 in het Centraal Museum te Utrecht werd gehouden. Niet als catalogus was dit boekje bedoeld maar als informatiebron ten dienste van hen, die voor of na het bezoeken van de tentoonstelling nader over de twee voornaamste archief-instellingen van Utrecht ingelicht wilden worden.

Als zodanig behoudt dit boekje zijn betekenis. Ieder, die er kennis van neemt, zal verheugd zijn iets meer te weten van de historie der utrechtse archieven. Wij verliezen meestal namelijk uit het oog, dat er niet alleen „geschiedenis” wordt „bewaard” in de archieven, maar dat deze instellingen ook zelf historische betekenis hebben.

De heren Van de Ven en Van Campen — in dit blad en in onze vereniging geen onbekenden — hebben met de heer Meihuizen, Chartermeester aan het Rijksarchief, voor een goede uiteenzetting gezorgd.

Er staan veel wetenswaardigheden in dit geschrift. Wat het Gemeente-archief betreft: wist u, dat het oudste stadsarchief gevestigd was in de Catharijnepoort? dat op aandrang van de latere burgemeester C. Booth in 1654 voor een betere bewaring der stukken werd zorg gedragen, maar dat men in 1800 omtrent de stukken constateerde: zij waren „meestentijds onleesbaar en werden in een zoo verwarden toestand gevonden, dat een kundig archivaris een zeer geruime tijd zou moeten besteden, om dezelve in eene behoorlijke orde te brengen”.

Die kundige archivaris verscheen in 1803 in de persoon van mr Petrus van Musschenbroek, die voorlopig tijdelijk en... zonder salaris tot stadsarchivaris werd aangesteld.

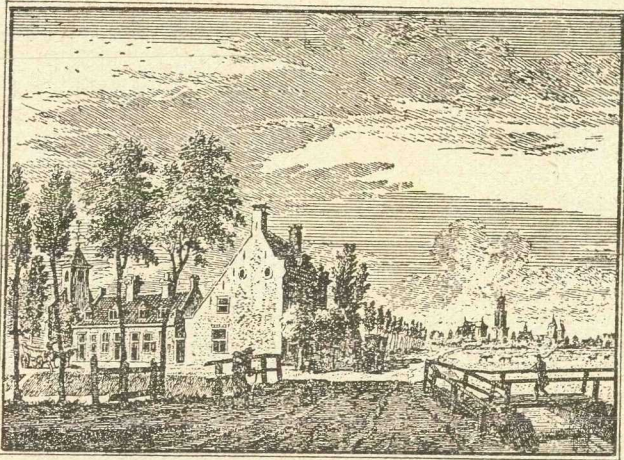
In de voorbije anderhalve eeuw is het archief meer en meer de centrale bewaarplaats van historische stukken (ook andere dan ge-

meentelijke) geworden en naar het getuigenis van mr Van Campen vinden steeds meer mensen de weg naar het archief.

Dat laatste geldt ook voor het Rijksarchief. Het meest worden daar de doop-, trouw- en begraafboeken geraadpleegd, maar er zijn oneindig veel meer schatten. Bisschoppelijk archief, statenarchief en kapittelarchieven vormen de hoofdbestanddelen van de rijksarchievalia in Utrecht. Ook het archief der universiteit kan met er vinden. Over elk dezer onderdelen verschaft de heer Van de Ven in een losse bijlage enige bijzonderheden.

Het doet goed, dat in het boekje de naam van de vermaarde archivaris mr S. Muller Fzn telkens opduikt. Zo kan men de gehouden tentoonstelling ook min of meer beschouwen als een hulde aan de nagedachtenis van deze persoonlijkheid, die voor de ordening der beide utrechtse archieven zoveel heeft gedaan.

de J.

Over het lot der kerk te Blauwkapel is nog geen beslissing gevallen. De kans bestaat echter, dat het gebouwtje aan het slopingsgevaar ontkomt. Zoals men weet, valt Blauwkapel thans onder de gemeente Utrecht. In heel het geannexeerde gebied is de kerk van Blauwkapel het enige monument. Op behoud daarvan heeft de vereniging „Oud-Utrecht” dan ook sterk aangedrongen.

De aantrekkelijkheid van een kerkje in het (voormalig) landelijk gebied van een grote stad, bewijzen oude kerkjes o.a. te Persingen bij Nijmegen, Spaarnwoude bij Haarlem, Hasselt onder Tilburg, Hoensbroek in het conglomeraat Heerlen en niet te vergeten de kapel van Isselt bij Amersfoort.

Boven: de Blauwkapel, geheel links, in de achttiende eeuw. Aangezien het fort destijds niet bestond, leidt een rechte weg van het dorp naar de stad Utrecht, waarvan men op de achtergrond de Domtoren ziet.

MEVROUW M. G. MULLER-LULOFS.

Op 23 Januari 1954 is te Utrecht overleden mevrouw M. G. Muller-Lulofs. Zij bereikte de leeftijd van 99 jaar. Gedurende dit lange leven was zij in de stedelijke gemeenschap van Utrecht een geziene figuur en wel door haar activiteit in de sector van het maatschappelijk werk.

Er bestond een band tussen mevrouw Muller-Lulofs en de vereniging „Oud-Utrecht” Zij was de weduwe van mr S. Muller Fzn, overleden 5 December 1922. Altijd heeft zij grote belangstelling voor de vereniging getoond, wier ontstaan haar man niet meer belevten mocht. In de jaarboekjes van 1925 af vindt men de naam van mevrouw Muller onder de begunstigers.

„Oud-Utrecht” herdenkt haar met dankbaarheid.

KLEINE MEDEDELINGEN

P.H.R.M. en nog iets. Mr J. J. Beyerman te Dordrecht berichtte onlangs aan de redactie dat hij zich in mijn artikel „Herinneringen van Cornelis Winkler” in dit blad van Juni 1953 niet kon verenigen met mijn vertaling van de studentensociëteit Placet hic requiescere musis: „Hier willen de Muzen gaarne rusten. Deze vertaling moet zijn: Hier rust men gaarne van de (beoefening der) wetenschappen uit (Musae: de wetenschappen). Natuurlijk is dat de juiste vertaling en heb ik mr Beyerman hiervoor mijn dank betuigd.

Ook wil deze Παντα νοητα (νοητα was een drukfout), de benaming van een studentengezelschap, vertalen als Alles is waard gekend te worden. Ik dank mijn vertaling, Alles moet overwogen worden, aan mijn overleden vriend Dr E. Slijper.

Dr A. J. van de Ven wees mij erop, dat in het vorige Maanblad op blz. 2 aanm. 2 de verklaring niet deugt. Clachte offte croene

is een allitererende uitdrukking, waarin crone eveneens klacht beteekent.

Dr E. J. Haslinghuis berichtte mij dat in het begin der 15e eeuw zich met een ingeklusde, Aleidis de Veen uit Utrecht, het omgekeerde heeft voorgedaan als met den kluzenaar, in het vorige Maandblad vermeld. Zij bewoonde een slecht bewoonbare kluis tegen de St. Maartenskerk te Zaltbommel. Wegens lichaamszwakte kreeg zij van bisschop Frederik verlof twee jaar uit deze kluis afwezig te zijn. Daarna vergunde de bisschop haar de voor haar gezondheid schadelijke kluis te verkoopen en voor de kooppenningen een nieuwe kluis te bouwen, waarin zij zich in 1415 vestigde. Deze aan de St. Maartenskerk aangebouwde kluis is daar nog aanwezig.

C. C. v. d. G.

Verbetering. Op blz. 5 van afl. 1 van dezen jaargang leze men in **noot 1:** Sebastiaen Ot Splinterss (en niet: Sebastiaen of Splinterss).

Van de Poll-Stichting. Te Zeist is enige tijd geleden opgericht de Van de Poll-Stichting, een instantie, welke zich bezig houdt met het verzamelen van al wat betrekking heeft op de geschiedenis van Zeist, te weten:

1. handschriften van oorspronkelijke aard;
2. aantekeningen over en afschriften van oude acten betreffende Zeist;
3. foto's, gravures, prentbriefkaarten, plattegronden en kaarten, geschikt voor de opzet van een topografische en historische atlas der gemeente;
4. boeken, kranten, overdrukken, pamflaten, enz.
5. zegels en munten.

Ten huize van prof. dr J. Ph. de Monté verLoren, Krullelaan 28, Zeist, beschikt de Van de Poll-Stichting over een vertrek waar de reeds omvangrijke verzameling bewaard wordt. De heer Ph. J. G. C. van Hinsbergen, oud-hoofdamtenaar van het Rijksarchief te Utrecht, heeft op zich genomen de collectie te ordenen.

Friezen te Achterberg? In „De Valleij“ lezen we het volgende omtrent de naamsoorsprong van de Friese Steeg te Achterberg:

„Iedere Achterberger kent de Friese Steeg. Doch indien men zou vragen, wat deze naam te maken heeft met Friesland of met de Friezen, zou men daarop het antwoord wel schuldig moeten blijven. Dat Friese verveners in deze streek gewerkt zouden hebben bij de turfgraverij en dat de weg daaraan zijn naam zou ontleenen, lijkt niet aannemelijk.

Aangezien men de naam van ouds ook aantreft als Freyse-steeg, lijkt de volgende naamgeving waarschijnlijker.

Ten tijde van Bisschop David van Bourgondië komt onder degenen, die ambten bekleedden in Rhenen en het rechtsgebied van de stad enige malen de naam Freyse voor. Deze geslachtsnaam moet toebehoord hebben aan een aanzienlijke familie.

Bisschop David, steunende op de grote macht van zijn familie, de Bourgondische hertogen, streefde er naar in het Sticht zijn gezag te versterken tegenover de voor hem nogal lastige stadsregeringen.

Verschillende maatregelen waren daarvan het gevolg. Zo wilde hij zich meer

dan zijn voorgangers doen gelden op het gebied van de rechtspraak, landsverdediging en waterstaat.

Een van deze maatregelen was de invoering van een heemraadschap te Rhenen.

Op 1 Mei 1474 werd Tymen Herbert, een man, die zich een zeer aanzienlijke positie in deze omgeving had weten te verwerven, aangesteld tot dijkgraaf en Johan Valkenier tot heemraad.

De laatste werd op 13 October 1476 vervangen door Johan Freyse.

Het kan niet anders, of deze personen moeten tot aanzienlijke geslachten behoord hebben, zoal niet vanouds (Herbert was een man, die blijkbaar een snelle carrière had gemaakt), dan toch uit hoofde van ambten of bezittingen. In 1495 wordt als kastelein van Ter Horste genoemd Evert Freyse (van Stroewijk) en in 1457 als schout in de Meersch (de Marsch, in de Betuwe gelegen), maar toen behorende tot het gebied van Rhenen) Hubert Freyse.

Het is dus wel zeker, dat de familie Freyse toen een belangrijke rol speelde in deze omgeving en de veronderstelling lijkt niet gewaagd, dat de Friese Steeg zijn naam aan dit geslacht ontleent.”

Vondsten te Breukelen. Aan het Nieuws- en Advertentieblad voor Vecht-, Amstelen Rijnstreek van 23 October 1953 ontleen wij deze mededelingen over oudheidkundige vondsten te Breukelen.

„Bij het afgraven van grond voor het bouwen van een kelder voor het te stichten bankgebouw voor de Coöperatieve Boerenleenbank, stootte men op een grondlaag, waarin zich schelpen, potscherven, beenderen, houtskool, half vergane planken bevonden.

Hiervan werd mededeling gedaan aan de burgemeester, die een archeoloog gevraagd heeft eens te komen onderzoeken of het hier soms een oudheidkundige vondst betreft.

Bij het onderzoek bleek dat de scherven afkomstig waren van aardewerk dat in de elfde eeuw gemaakt werd in een streek tussen Keulen en Bonn.

De archeoloog heeft verschillende scherven en beenderen meegenomen om deze voorwerpen nog eens nader aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen. Daar Breukelen gelegen is aan de

rivier de Vecht, die in vroeger eeuwen een belangrijk vaarwater was, heeft men aanvankelijk gedacht hier een vondst te hebben gedaan van een oude Bataafse of Romeinse nederzetting; te meer daar men onder de zwarte kleilaag ook nog een zandlaag aantrof en men vroeger zich op hoger gelegen plaatsen vestigde, om veiliger te wonen."

Het Nieuwsblad voegde aan dit bericht op 13 November 1953 nog toe:

„De heer K. C. J. Lugten is in de uitgegraven put blijven doorzoeken en heeft nog verschillende voorwerpen gevonden, welke kennelijk uit vroeger tijden dateren.

O.a. vond de heer Lugten een glis of twel een benenschaats, waarop men vroeger schaatsen reed. Verder een z.g. glanssteen, waarmede men vanaf de Romeinse tijd stoffen glansde; enige stukjes gepolijst steen, kennelijk afkomstig van een stenen zwaard of mes; een stooksteen, waarop men vroeger vuur stookte. Ook kwamen nog vele scherven van aardewerk te voorschijn, welke afkomstig waren uit verschillende eeuwen. Typisch was ook, dat er zich verschillende stenen in de grond bevonden, welke deden denken afkomstig te zijn van een oude fundering."

Stichting voor Gunterstein. De riddershofstad Gunterstein aan de Vecht in Breukelen is thans overgedragen aan een stichting tot instandhouding van het huis met park, buitenplaats en boerderijen. Het huis is sinds de herbouw in 1681 familiebezit.

De luisterrijke gobelinzaal en het interessante portrettenarchief van Gunterstein zijn — na afspraak — te bezichtigen. Ook het park kan bezocht worden.

Everard Zoudenbalch geëerd. Regenten van het Gereformeerd Burger Weeshuis

te Utrecht hebben besloten de naam van het huis te wijzigen in „Het Evert Zoudenbalch Huis", daarmede de naam van de stichter in ere houdend.

De eeuwenoude stichting, op „Poncyans Avondt" 1491 in het leven geroepen door de domproost Everaert Zoudenbalch, was oorspronkelijk gevestigd in het Elisabethsgasthuis, gelegen aan het Vreeburg tussen Clarenburg en de Elisabethstraat.

Toen in 1576, bij het beleg van het kasteel Vredenburg door de burgerij, de bezetting der citadel de stad bombardeerde, stond het Elisabethsgasthuis zodanig onder vuur, dat de wezen in allerijl naar veiliger oord en wel naar het toen verlaten Regulierenklooster aan de Oude Gracht (het tegenwoordige N.V. Huis) werden overgebracht.

Het weeshuis bleef daar tot 1927 gevestigd. In dat jaar werd het grote en ongezellige huis, dat in genen dele aan de redelijkerwijze te stellen eisen van die tijd meer voldeed en waarin toen nog maar een tiental wezen verpleegd werden, overgebracht naar het perceel Onder de Linden (Nieuwe Gracht 98) van mr. J. F. de Beaufort, die het voor dat doel reeds in 1918 aan het weeshuis verkocht had.

Gedurende de oorlog was het van 1942 tot 1945 door de Duitsers en de geallieerden bezet. In 1946 kon het, na grondig hersteld te zijn, weer als weeshuis in gebruik genomen worden, doch vrijwel zonder wezen, die hoe langer hoe zeldzamer worden. Omdat ook de naam weeshuis voor velen, die ergens kinderen willen doen opnemen, een onaangename klank heeft, hebben regenten tot naamsverandering besloten.

Wie er langs komt, lette eens op de gedenksteen aan een der buitenmuren, die herinnert aan de stichter Everard Zoudenbalch.

